

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ “НАТИВІЗМУ” ТА “ЕМПІРИЗМУ” В УКРАЇНСЬКІЙ СУБКУЛЬТУРІ ЕТНОГРАФІЇ ДИТИНСТВА (XX – початок XXI століття)

В статті висвітлено теорії нативізму та емпіризму, які є концептуально важливими в дослідженні субкультури етнографії дитинства (XX – початок XXI століття).

Ключові слова: концептуальні традиції, нативізм, емпіризм, дитяча субкультура.

Одним із пріоритетних напрямів вітчизняної історичної науки є вивчення культурно-історичної спадщини українського народу. Її осмислення нині набуває особливого сенсу, оскільки пов'язане не лише із суто пізнавальними інтересами, а й використанням кращих традицій у сучасній практиці національно-культурної розбудови України.

У вивченні етнокультури нашого народу вагоме місце посідає народно-педагогічний досвід українців. Народна педагогіка у всі часи виконувала як етнозберігаючу, так і етноформуючу функції. Незаперечною є актуальність цього досвіду і в сьогоденні. Проблеми сучасної сім'ї, нівелювання кращих традицій народної родини та дитинознавства висувують проблеми дослідження традицій народної педагогіки українців в число пріоритетних.

В сучасних умовах суспільства формуються нові концепції, в яких використовуються кращі традиції виховання, що сприяють виробленню нових векторів у дослідженні етнології дитинства як явища культури на сучасному етапі.

Цією проблемою займалися етнографи сучасності: В.К. Борисенко¹, І.М. Щербак², А.В. Забловський³.

Вивчення періоду дитинства в житті людини привело дослідників до вироблення двох концептуальних позицій, в межах яких вони намагалися описати способи та специфіку відтворення культури. Перша з них – “нативізм”, пов'язувалась з розумінням того, що становлення та розвиток культури здійснюється за рахунок розгортання генетичних задатків індивіда. Другий підхід розглядав дитинство як форму засвоєння культурних стереотипів, підкреслюючи при цьому суттєву роль зовнішніх впливів. В особливостях дитинства виявляється вплив культурної традиції, формування навичок в процесі діяльності. Ця позиція інтерпретації дитинства як культурного феномену отримала назву “емпіризм”⁴.

Історіографічний аналіз літератури засвідчує, що аспект проблеми концептуальної традиції “нативізму” та “емпіризму” у вітчизняній етнології розглядалися побіжно, зокрема, в статті А. Забловського “Теорії соціалізації в роботах представників психологоантропологічного напрямку “етнографія дитинства”⁵. В ній висвітлено дане питання в контексті теорії зарубіжних вчених. Проблема “нативізму” та “емпіризму” в українському дослідженні етнографії дитинства не знайшла й досі чільного місця, тому дане питання постає актуальним.

Пізнавальну цінність у вивченні етнографії дитинства мають праці українських етнографів кінця XIX – початку XX століть А. Малинки⁶, А. Онищука⁷, Д. Лепких⁸, які містять описи родин і хрестин як складових родинної обрядовості. Вони трактують ці складові як форму збереження соціального досвіду й спосіб його передачі, що є підтвердженням тяжіння їх до позиції “емпіризму”.

Значний внесок у вивчення розвитку етнографії дитинства здійснили Марко Грушевський⁹, Зенон Кузеля¹⁰, Ніна Заглада¹¹, Михайло Грушевський¹².

Наукові висновки З. Кузеля у праці “Діти в звичаях і віруваннях українського народу”¹³ полягає в тому, що автор не обмежився лише фіксацією звичаїв та обрядів, він систематизував

факти та явища, відповідно до аналогічних у світовому культурному контексті. Шляхом аналізу психологічних особливостей немовлят, підлітків та їхніх родичів, їхніх взаємин, вчений показав роль і значення дитини в житті родини і громади. Вперше діти і дитинство розглядалися не як об'єкт і продукт діяльності дорослих, а як активні члени соціуму, що мають власну "дитячу субкультуру" (дитячу гру, дитячий фольклор, комунікативну поведінку та етику тощо), яка сприяє інкультурації. Звідси можна зробити висновок, що методологічні засади вище названого дослідника тяжіють до емпіризму.

Помітною у вивченні етнографії дитинства є постать Ніни Заглади¹⁴, чиї дослідження базувались на багатолітніх спостереженнях авторки над народним вихованням у селянській родині на Поліссі. Етнограф виявила і описала широке коло різноманітних явищ з дитячого життя 20 – 30-х років ХХ століття на Україні, проаналізувала вікові категорії дітей та їхню роль у громадському і господарському житті, що дало їй змогу говорити про побут селянської дитини як про окрему ділянку народного побуту. На думку вченої, побут дитини настільки багатий, що його можна структурно виділити як спеціальну галузь етнографії. Спираючись на етнографічні дослідження як західноєвропейських, так українських і російських вчених, Ніна Заглада прийшла до висновку, що вивчення дитячого побуту потрібно для з'ясування місця і ролі наймолодшого покоління в загальній структурі життя родини і громади¹⁵.

Зі спостережень та накопичення відповідного матеріалу наділення дітьми певних предметів рисами антропоморфності, їхня анімізація обумовлена насамперед культурними детермінантами, тим соціалізаторським середовищем, в якому зростає та виховується дитина¹⁶, а це підтверджує, що в дослідженні Ніни Заглади простежується друга концепція, а саме емпіризм.

Слід відзначити цінність програми Михайла Грушевського "Постриження й інші обряди, відправлювані над дітьми й підлітками", що складається з аналітичної частини, в якій автор тезово викладає свої погляди на систему обрядів "котрими правився порядок приймання і переходу кожного нового члена роду, почавши від самого народження до відповідних розділів родо-племінного колективу"¹⁷ та анкети-запитальника.

М. Грушевський поставив проблему статево-вікової диференціації суспільства та виділив обряди, що пов'язані з нею в окрему систему. Відправною точкою цієї системи обрядів він вважав ритуал визнання новонародженої дитини "своєю" чи "чужою" для роду та ритуал її приєднання. До таких архаїчних ритуалів вчений зарахував обряд пострижин¹⁸. А це дає підстави стверджувати, що тяжіє друга концепція "емпіризм".

Від 30-х до 60-х років ХХ ст. в етнографії дитинства простежується сповільнений розвиток вивчення явища. Розвиток української національної культури, тривалий час, а особливо протягом ХХ сторіччя, відбувався в досить складних історичних умовах, часто експериментальних (голод, відчуження хлібороба від землі, від рідної мови, війни, економічні кризи, розруха, репресії, політичні та ідеологічні утиски, радянська уніфікація культури)¹⁹. Внаслідок цього дослідження в царині етнографії дитинства практично не проводились. Роки сталінського свавілля, коли піддавались анафемі генетика, педагогіка, соціологія, а народне й національне безпідставно шельмувалось як "віджиле" й "націоналістичне", негативно позначилося й на етнографії дитинства, в царині якої дослідження практично не проводились²⁰.

У другій половині ХХ ст. помітною є праця Є. Сявак "Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку"²¹, в якій автор досліджувала на основі фольклорних, етнографічних, архівно-літературних матеріалів народне виховання в Україні в різні історичні епохи. Її цінність в тому, що вона однією з перших проаналізувала джерела, традиції, ідеали, основні принципи та засоби, напрями виховання, які були, насамперед, продуктом діяльності соціальних інститутів, що підтверджує домінування "емпіризму" над "нативізмом".

Євгенія Сявак зробила акцент на провідних напрямках родинного виховання (моральне, трудове, естетичне, розумове, фізичне тощо), що є цінним фактологічним матеріалом для дослідження подальшого питання.

На вагоме значення заслуговує праця Н. Гаврилюк²². Цінність роботи полягає в тому, що дослідниця простежила і зафіксувала регіональні особливості родильної обрядовості. Це дає можливість аналізувати ментальну поведінкову модель батька і матері, визначаючи їх педагогічні функції та систему засобів щодо соціалізації дитини, а також семіотичні коди родиль-

ної обрядовості на першому етапі виховання, а саме інтеграцію індивіда в людське суспільство. Дитина не є творцем культури, а навпаки, культурна традиція, характер соціонормативної культури народу визначає зміст та наполегливість феномену дитинства²³ (емпіризм).

М. Стельмахович в книзі "Народне дитинознавство"²⁴ розглядає на основі різноманітного етнографічного, фольклорного матеріалу таку галузь знань, як народне дитинознавство, зміст якого побудований на традиціях як емпіризму, так і нативізму.

З давніх-давен серед українців виник і утвердився погляд на сім'ю і рід як на святиню, а на виховання дітей – як на святий обов'язок дітей. Цю думку стверджують народні афоризми. "Без сім'ї нема щастя на землі", "З родини йде життя людини"²⁵.

Погляди на сім'ю в українців тісно пов'язані з оцінкою роду – кровної єдності ряду поколінь, які генетично походять від одного предка, усіх родичів. А звідси й поширені серед народу вислови типу: "вести рід", "з роду до роду", "від роду в рід" або "у всіх поколіннях", "з покоління в покоління", "від батьків до дітей"; "з самого роду" – від народження. Одинокую людину, яка не має ні батьків, ані родичів, характеризують: "ні роду, ні племені", "ні роду, ні плоду". Коли ж хтось схожий на батька чи матір зовнішністю, звичками та манерами то зауважують: "Один рід, один плід"²⁶. У своїх дослідженнях М. Стельмахович схиляється до теорії "нативізму", але незважаючи на це, позиція "емпіризму" в працях автора звучить як домінуюча у виховній системі українського етносу.

У праці В. Борисенко "Традиції і життєдіяльність етносу (на матеріалах святково-обрядової культури українців)"²⁷, подаються описи традиційних свят, обрядів, звичаїв українців протягом календарного року та важливих обрядів життєвого циклу. Цінність роботи полягає в тому, що авторка простежила і зафіксувала регіональні особливості родильної обрядовості, а це дає змогу простежити систему етнічних традицій народного виховання (емпіризм).

Заслуговує на увагу дослідження І. Щербак²⁸, де розглядаються різноманітні аспекти таких понять, як "дитяча субкультура", "складові дитячої культури". Дослідниками традиційної культури ця складова сприймалася як природна біологічна ознака.

Автор визначила місце і роль дитячої вікової групи в системі ритуального життя колективу, проаналізувала її структуру за окремими народно-термінологічними категоріями, висвітлила етнічну специфіку ритуальних форм статевої ідентифікації, символіку і семантику обрядових функцій дітей та підлітків²⁹.

Подальшим вивченням етнографії дитинства займається Н. Жмуд³⁰. Автор стверджує, що характеристика дитини як об'єкта та суб'єкта народного виховання українців показує, що вона є образом трансформованого тотемного пращура, який забезпечував інтегруючу функцію міжпоколінних зв'язків в етноформуючому процесі. Це створювало сприятливий ґрунт для процесів самовідтворення етнічної культури³¹ (емпіризм).

Певним поступом є праця А. Забловського³², який зазначає, що соціокультурні процеси, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, характеризуються значними трансформаціями, виділенням окремих субкультур, в тому числі дитячих та молодіжних.

Автор виділяє декілька етапів соціалізації людини. Початковий етап соціалізації дитини тривав від народження до 5 – 7-річного віку. Важливим моментом в цьому контексті виступала первинна (ритуальна) соціалізація новонароджених. Другий етап соціалізації людини в українській традиції був безпосередньо пов'язаний з включенням дітей в соціально-господарське та обрядове життя села. Третій – був пов'язаний зі вступом до молодіжної громади – традиційного інституту дошлюбного спілкування – початком так званого "дівування" та "парубкування"³³.

А. Забловський з'ясував, що соціалізація дітей та молоді в традиційній культурі українців другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як процес засвоєння індивідом основних навичок життя-забезпечення та норм поведінки була важливим механізмом збереження етнічної традиції, підтримання стабільності усїєї соціальної структури селянської спільноти, однією з визначальних характеристик якої виступала система статево-вікової стратифікації. Процес соціалізації в традиційному українському суспільстві зазначеного періоду полягав, насамперед, у засвоєнні індивідом тих властивостей, що в суспільній свідомості вважалися бажаними чи навіть необхідними для осіб певної статі та віку. Вони залежали не тільки від вихідних біологічних відмінностей між людськими індивідами, але також від існуючих в українців уявлень про перебіг вікових змін та соціокультурного змісту кожної стадії життєвого циклу³⁴.

В аналізованих працях автори говорять про традиції "нативізму", що також є визначальною та важливою у процесі народної педагогіки. Ця традиція більшою чи меншою мірою визначає характер та специфіку виховного процесу. І хоча позиція "нативізму" мала помітне місце у вивченні дитинства як явища даного періоду, ми спостерігаємо на сучасному етапі тенденцію до "емпіричної" традиції. Такий підхід допоможе чітко викристалізувати історіографічні праці з питання місця та ролі дитячої субкультури в системі громади в цілому, та вибудувати методологічні засади в царині дослідження етнографії дитинства. Вивчення традиції "нативізму" та "емпіризму" дасть змогу простежити місце та роль дитини на різних вікових етапах в соціумі, а також вплив процесів інкультурації, соціалізації та соціальних інститутів на формування носія етнічної самосвідомості.

¹ Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу (на матеріалах святково-обрядової культури українців): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К., 2000. – 191 с.

² Щербак І. Діти в обрядах та віруваннях українців XIX – початку XX ст. (статеві-віковий аспект традиційної культури): Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2004. – 17 с.

³ Забловський А. Соціалізація статеві-вікових груп в традиційній культурі українців другої половини XIX – початку XX ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2005. – 15 с.

⁴ Бельяк А.А. Культурология. Антропологические теории культур. – М., 1999. – С. 109.

⁵ Забловський А. Теорія соціалізації в роботах представників психологоантропологічного напрямку "етнографія дитинства" // Етнічна історія народів Європи: 36. наук. пр. – К., 2004. – Вип.17. – С. 88 – 93.

⁶ Малинка А. Родины и хрестини (Материалы собранные в М.Мринь, Нежинском уезде) // Киевская старина. – 1898. – Кн.5. – Т.ХІ. – С. 283.

⁷ Онищук А. Родины і хрестини та дитина до 6-го року життя // Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. – Т.15. – С. 113.

⁸ Лепких Д. Селянська дитина. – „Библиотека для русской молодежи под ред. Юлиана Насальского". – Коломия, 1907. – Вип.25. – Т.39. – С. 10.

⁹ Грушевський М. Про дитину в першому році життя // Неопалима купина. – 1994. – №1 (5) січень. – С. 107– 116.

¹⁰ Кузеля З. Про студії над дітьми // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. IX. – С. XI – XXIII.

¹¹ Заглада Н. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля. – К., 1929. – С.7.

¹² Грушевський М. Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками // Первісне громадянство. – 1926. – Вип. 1, 2. – С. 83.

¹³ Кузеля З. Дитина у звичаях, світогляді і віруваннях українського народу // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. IX. – Львів, 1907. – 144 с.

¹⁴ Заглада Н. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с.Старосілля – К., 1929. – С. 13.

¹⁵ Щербак І. Енциклопедія дитинства: Про вченого-народознавця Ніну Загладу та її монографію "Побут селянської дитини" // Неопалима купина. – 1995. – № 5 – 6. – С. 113.

¹⁶ Забловський А. Теорія соціалізації в роботах представників психологоантропологічного напрямку "етнографія дитинства" // Етнічна історія народів Європи: 36. наук. пр. – К., 2004. – Вип.17. – С. 88.

¹⁷ Грушевський М. Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками. – С. 83.

¹⁸ Там само. – С. 340.

¹⁹ Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу. – С. 7.

²⁰ Стельмахович М. І. Народнопедагогічні погляди на дитину // НТЕ. – 1989. – №5. – С. 19.

²¹ Сявакко Є. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. – К., 1974. – 151 с.

²² Гаврилюк Н. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев). – К., 1981. – 280 с.

²³ Жмуд Н. В. Народна педагогіка як етноформуючий чинник: Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2005. – С. 17.

²⁴ Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство. – К., 1991. – 48 с.

²⁵ Стельмахович М. Українці про сім'ю, рід і родинне виховання // Дошкільне виховання. – 1992. – №12. – С. 6.

²⁶ Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. – К., 1985. – 310 с.

²⁷ Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу. – 191 с.

²⁸ Щербак І. Діти в обрядах та віруваннях українців XIX - початку XX ст. – С. 1.

²⁹ Там само. – С. 3.

³⁰ Жмуд Н. В. Народна педагогіка як етноформуючий чинник: Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2005. – 20 с.

³¹ Там само. – С.17.

³² Забловський А. Соціалізація статево-вікових груп в традиційній культурі українців другої половини XIX – початку XX ст. – С. 15.

³³ Там само. – С. 12.

³⁴ Там само. – С. 13.

В статье освещены теории “нативизма” и “эмпиризма”, которые являются концептуально значимыми в исследовании субкультуры этнографии детства (XX – начало XXI века).

Ключевые слова: нативизм, эмпиризм, субкультура детства.

The theories of the “nativicism” and the “empiricism”, which have the conceptual importance in the research of the subculture of the childhood’s ethnography (XX century – the beginning of the XXI century), are analyzed in this article.

Key words: nativism, empiricism, the subculture of childhood .